

Identitet och kultur. Det kunskaps-sociologiska perspektivet

av Kjell Magnusson

Författaren redogör här för det kunskaps-sociologiska perspektiv som utarbetats av Peter Berger och Thomas Luckmann och dess tillämpbarhet på invandrarbarnens identitetsproblematik. Författaren menar att diskussionen om invandrarnas identitet haft ett alltför ensidigt psykologiskt betraktelsesätt och skulle ha mycket att vinna på ett kunskaps-sociologiskt perspektiv.

Avsikten med denna artikel¹⁾ är att diskutera identitetsproblematiken hos invandrare och deras barn utifrån det kunskaps-sociologiska perspektiv som har utvecklats av Peter Berger och Thomas Luckmann. De båda författarnas huvudarbete "The Social Construction of Reality" (Berger & Luckmann 1967) har blivit en sociologisk klassiker och citeras allt oftare. I Sverige är det emellertid kanske framförallt religionssociologer som hittills tagit de Berger-Luckmannska tankegångarna till utgångspunkt. Det är min mening att just forskningen om invandrare och identitet skulle ha mycket att vinna på att använda detta perspektiv, som ett alternativ eller komplement till det ibland ensidigt psykologiska betraktelsesätt som präglat diskussionen.

Peter Berger och Thomas Luckmann har i olika sammanhang (jfr i första hand Berger & Luckmann 1967, men även Berger 1966, Berger & Kellner 1964, Luckmann 1978) försökt finna nya vägar för kunskaps-sociologin genom att sammanföra tankegångar hos Marx, Weber och Dürkheim med Meads socialpsykologi och Schutz fenomenologi.

Berger och Luckmann menar att kunskapssociologin inte utslutande bör sysselsätta sig med att undersöka hur ideologier och filosofiska system är relaterade till samhället, utan vidga sitt intresseområde och studera alla typer av kunskap och erfarenheter av verkligheten, inte minst den som manifesteras i vardagslivet. Vad de vill säga är att kunskap eller verklighetsupplevelse inte är något självklart, utan ett problem i sig som sociologin bör vara medveten om. Och kunskapssociologins uppgift blir att studera hur kunskap är möjlig och hur den kan föras vidare (Berger & Luckmann 1967:1-28).

En central roll i deras teori spelas av Meads ideer om identitetsbildningen och jagets karaktär (Mead 1970), liksom av Schutz analys av medvetandets struktur och relation till den sociala verkligheten (Schutz 1967, Schutz 1972, Schutz & Luckmann 1974). Berger och Luckmann betonar att de vill lägga grunden till ett synsätt som står öppet gentemot filosofi och historia (Berger & Luckmann 1967:185-9) och man kunde tillägga, också mot psykologi och lingvistik. Deras teori tillåter ett studium både av individuella öden och institutioners och samhällens förändring.

Grundtanken hos Berger och Luckmann är att den sociala verkligheten är skapad av människan, samtidigt som den möter och påverkar henne som något objektivt givet. Detta är ingen motsättning, utan representerar de olika leden i "the social construction of reality", och denna dialektiska process kan sammanfattas i begreppen "internalization", "externalization" och "objectivation".

Människan föds in i en redan existerande social verklighet som internaliseras i socialisationsprocessen. Det rör sig om ett förlopp där individen medverkar aktivt, en växelverkan som resulterar i att han, genom att identifiera sig med *signifikanta andra*, gör attityder och normer till sina egna. I den sociala interaktionsprocessen sker sedan ett ständigt modifierande och nyskapande av ideer, roller och institutioner, vilka får karaktär av objektivt föreliggande sociala fakta, som i sin tur agerar tillbaka på individen (Berger & Luckmann 1967:47-67).

Denna process som via roller, stereotyper och tolkningsschemata av olika slag innebär skapandet och upprätthållandet av en ordnad värld, är en konsekvens av människans biologiska förutsättningar. En social verklighet kräver att varseblivning och handlande rutiner och struktureras i givna mönster, och är otänkbar utan ett språk.

Varje samhälle och kultur tillhandahåller genom språket vad Schutz kallar en "social stock of knowledge", ett förråd av typhandlingar och typiska erfarenheter som redan finns tillgängliga i roller och institutioner. I sitt dagliga liv använder sig den enskilde av denna gemensamma "kunskapsfond" och kommer på så sätt att uppfatta verkligheten enligt de mönster som är gängse i hans kultur. Genom språket tar han del i en förutbestämd verklighet, som uppfattas som självklar (Berger & Luckmann 1967:41-7, Schutz 1967:7-15, Schutz & Luckmann 1974).

Den sociala verkligheten är strukturerad på olika sätt. För det första är mänskligt handlande menings- och målinriktat, relaterat till "planer" av kortare eller längre varaktighet. Den handlande upplever därför i ett givet ögonblick endast de aspekter av verkligheten som har betydelse för honom. Dvs, verkligheten är ordnad i "relevansstrukturer", i olika grader av närhet och avstånd, både rumsligt och tidsmässigt. Handlandet äger alltid rum mot en bakgrund eller horisont, där relevanta delar av "the stock of knowledge" finns till hands; och varje handling har ett tidsperspektiv i den meningen att den relateras inte endast till det som är nu och i dag, utan också till det som var igår och det som skall bli i morgon. Det betyder också att det förflutna och framtiden rekonstrueras och omtolkas i enlighet med vad som är föremål för medvetandets intresse (Berger & Luckmann 1967:45-46, Schutz 1967:9, 227-229, Schutz & Luckmann 1974).

Vid sidan av vardagsverkligheten (som har karaktär av "paramount reality") finns andra områden och verkligheten som helhet består av vad Schutz kallat "multiple realities" eller "finite provinces of meaning", skilda från varandra genom språk och inre logik. Förutom

vardagsverkligheten har vi t ex drömmens eller lekens värld, den estetiska eller religiösa upplevelsens värld, eller den värld som skapas av vetenskap och filosofi. Dessa delvärldar skiljer sig från vardagsverkligheten och varandra genom relevansstrukturer och symbolsystem och upplevs från vardagsverklighetens horisont som mindre verkliga. Utifrån sin egen logik, och under de stunder då verkligheten erfars genom dem, är de dock lika "sanna" som vardagsverkligheten (Berger & Luckmann 1967:25-6, Schutz 1967:207-59, 340-347, Schutz & Luckmann 1974:21-33).

I språket är således handlings- och varseblivningsmönster kodifierade på ett sådant sätt, att människan har del i flera verkligheter och snabbt kan aktualisera alla de i kulturen existerande delvärldar som ligger utanför den omdelbara face-to-face situationen och vardagsverkligheten.

Det är viktigt att hålla i minnet att den sociala ordningen är inneboende i språket, att den ordnade verkligheten är "sann" genom sin förankring i rollstrukturer, och att den i och för sig inte kräver någon ytterligare legitimering. Det är endast när verkligheten på olika sätt är hotad som särskilda mekanismer kommer till användning (Berger & Luckmann 1967:19-47).

Den sociala verkligheten är stratifierad inte bara horisontellt i olika delverkligheter, utan också vertikalt. Berger och Luckmann talar om en "världsbild" som innefattar en "hierarchy of meaning", d v s legitimationer eller "typificatory schemes" på olika nivåer. Lägst har vi benämningar och utsagor om vad som är, sedan följer en hierarki av tolkningsschemata som bestämmer perception och handlingsberedskap i olika "meningsprovinser". Högst i hierarkin finns var författarna kallar "symbolic universe", en referensram som i en helhet innesluter dels de olika aspekterna av vardagsverkligheten och de olika delvärldar som är fixerade i roller och institutioner, dels de marginella situationer som skulle kunna hota den sociala verkligheten.

Detta "symboliska universum" uppfattas vanligen som självklart, eller rättare sagt, med dess hjälp blir världen självklar. Det bör inte förstås som en filosofi eller samling teorier, utan snarare ett mönster för erfarenhet och handlande. I olika situationer, t ex vid kulturmöte, social förändring, eller då en generations självklara kunskap skall förmedlas till nästa, kan det uppkomma ett behov av att möta det problematiska i världsbilden med teoretiska tillrättslägganden (Berger & Luckmann 1967:92-104, Luckmann 1972:55-78).

Ett viktigt förhållande är att olika samhälstyper skiljer sig åt beträffande i vilken utsträckning kunskapen är gemensam för alla. Denna "social distribution of knowledge" har att göra med graden av arbetsfördelning, dvs förekomsten av institutionellt förankrade delverkligheter. I det traditionella samhället med föga utvecklad arbetsfördelning är verkligheten för de flesta av dess medlemmar densamma, medan i det moderna, differentierade samhället kunskapen är ojämnt fördelad, vilket ökar behovet av teoretisk legitimering och påverkar verklighetens trovärdighet (Berger & Luckmann 1967:104-128).

Det som för oss ter sig som verkligt är således beroende av omgivningen. Vi lever i en "plausibility structure" som upprätthålles i interaktionen med andra människor. Detta innebär att varje social verklighet trots sin självklara natur är bräcklig och alltid kan förändras (Berger & Luckmann 1967:149-59, Berger 1969:45-7, Berger 1971:50-2).

Efter denna genomgång av huvuddragen i Bergers och Luckmanns sociologi skall vi nu närmare gå in på vad de har att säga om uppkomsten och upprätthållandet av människans identitet och vi kommer därför på de följande sidorna att behandla socialisationsprocessen och identitetens karaktär.

Socialisationsprocessen

I den primära socialisationsprocessen blir individen genom att identifiera sig med föräldrar och andra signifikanta andra en del av sitt samhälle och sin kultur. Han utvecklar ett språk och övertar grundläggande attityder och beteenden i förhållande till den sociala verkligheten. Den primära socialisationsprocessens stora betydelse ligger dels i att individen inte kan välja

sina signifikanta andra, utan gör deras tolkning av världen till sin egen och den enda rätta, dels i att processen har en starkt emotionell karaktär (Berger & Luckmann 1967:129-37).

Den sekundära socialisationen innebär å andra sidan identifikation med institutionella delvärldar eller inlärande av "rollspecifik kunskap". Det som sker i skolan, under yrkesutbildning, den första tiden i ett nytt arbete, osv. Och det karaktäristiska är dess neutrala karaktär. Individens deltar med endast aspekter av sitt jag och behöver som regel inte engagera sig känslomässigt på ett djupare plan (Berger & Luckmann 1967:138-47).

Socialisationsprocessens betydelse är tvåfaldig. Å ena sidan innebär den att individen lär in mönster för varseblivning och handlande knutna till vissa bestämda situationer. Å andra sidan innebär den att individen genom sin identifikation med signifikanta andra utvecklar sin egen identitet. Han blir den som andra ser honom. Berger och Luckmann understryker att dessa båda aspekter hör mycket nära samman:

the individual not only takes the roles, and the attitudes of others but in the same process takes on their world. Indeed, identity is objectively defined as locations in a social world and can be subjectively appropriated only *along with* that world. But differently, all identifications take place within horizons that imply a specific social world. The child learns that he is what he is called. Every name implies a designate social location. To be given an identity involves being assigned a special place in the world. As thus identity is subjectively appropriated by the child (*I am John Smith*) so is the world to which this identity points. Subjective appropriation of identity and subjective appropriation of the social world are merely different aspects of the same process of internalization mediated by the *same* significant others.
(Berger & Luckmann 1967:132)

Under socialisationsprocessen identifierar sig individen gradvis med vad som gäller i allmänhet i den egna kulturen. Mead kallade detta "identification with the generalized other" (Mead 1970:154-8) och det är den avgörande punkten i identitetsutvecklingen:

Its (the generalized other) formation within consciousness means that the individual now identifies not only with concrete others, but with a generality of others, that is with society. Only by virtue of this generalized identification does his own self-identification attain stability and continuity. He now has not only an identity *vis-a-vis* this or that significant other, but an identity *in general*, which is subjectively apprehended as remaining the same, no matter what others, significant or not, are encountered. This newly coherent identity incorporates within itself all the various internalized roles and attitudes ...

It implies the internalization of society as such and of the objective reality established herein, and at the same time the subjective establishment of a coherent and continuous identity. Society, identity, *and* reality, are subjectively crystallized in the same process of internalization. This crystallization is concurrent with the internalization of language.
(Berger & Luckmann 1967:133)

I detta perspektiv blir således individens identitet summan av hans identifikationer med olika delar av den sociala verkligheten, sammanhållen i en enhet av medvetandets struktur. Hans grundläggande personlighet skapas under den primära socialisationsprocessen och byggs under den sekundära socialisationen ut med del-identiteter från skilda institutionella områden.

Vanligen existerar det ett samband mellan primär och sekundär socialisation på så sätt att den senare förutsätter vissa färdigheter och attityder som redan internaliserats.

Ingen socialisationsprocess är emellertid "lyckad" i den meningen att det råder en fullständig överensstämmelse mellan objektiv och subjektiv verklighet. Det finns endast grader av mer eller mindre lyckad socialisation. Och Berger och Luckmann talar om tre huvudtyper av problematiska socialisationssituationer. Å ena sidan de fall där två signifikanta andra under den primära socialisationsprocessen för vidare samma sociala verklighet, men olika aspekter av den. Å andra sidan de fall där olika signifikanta andra förmedlar skilda verkligheter. En tredje situation är den där det råder mycket stor diskrepans mellan primär och sekundär socialisation (Berger & Luckmann 1967:165-73).

Dessa situationer ger upphov till olika slags reaktioner. I det första fallet finns vanligen terapeutiska metoder som kan föra barnet rätt igen. Vilket i en inte alltför differentierad social struktur inte innebär några större svårigheter. Det andra fallet, som förutsätter ett mer differentierat samhälle, kan skapa förutsättningar för val av identitet. Man kan ha en "dold" identitet, dvs en privat identitet och en som man visar utåt. I sådana situationer finns ständigt risken att individen av omständigheterna tvingas välja en av identiteterna genom den process Berger och Luckmann kallat "alternation", som innebär skapandet av en ny "plausibilitetsstruktur". Men det finns också en möjlighet till "individualism" dvs en ny identitet skapas av element från två skilda kulturer eller sociala världar. Om skillnaderna mellan det som internaliseras i primär och sekundär socialisation är stora kan det ge upphov till liknande förhållningssätt, men på den sekundära socialisationsprocessens neutrala och partiella karaktär, finns alternativet "cool alternation", dvs individen lär sig spela sina roller med distans, men identifierar sig inte med dem. Deras verklighet är inte hans (Berger & Luckmann 1967:165-73).

Identitetens bevarande

I det kunskapssociologiska perspektivet är således identiteten inte något man äger, något en gång för alla givet. Som tidigare framhållits är den sociala verkligheten bräcklig, och för att den skall bevara sin självklara karaktär måste den hela tiden stödjas av social interaktion. Individen måste leva i en plausibilitetsstruktur där den dagligen möter betyg på ett sådant sätt att hans värld inte förlorar sin karaktär av verklighet. Det rör sig här om samma slags processer som under socialisationen skapade individens identitet och det råder ett samspel mellan signifikanta och icke signifikanta andra, där båda har betydelse för bevarandet av identiteten. Förlorar individen sin välkända och självklara bakgrund av ting, människor och kultur-element hotas identiteten. I viss mån kan detta motverkas av kontakten med signifikanta andra, som spelar den största rollen i sammanhanget, men inte hur långt som helst (Berger & Luckmann 1967:149-52).

En huvudfaktor när det gäller upprätthållandet av identiteten är den "fortlöpande konversationen", dialogen med andra som talar samma typ av språk, använder samma symboler. Konversationen är mestadels implicit, dvs utspelas mot bakgrunden av en som självklar betraktad värld, som just därigenom bekräftas som verklig. Emellertid:

In order to maintain subjective reality effectively, the conversational apparatus must be continual and consistent. Disruptions of continuity or consistency *ipso facto* posit a threat to the subjective reality in question.

(Berger & Luckmann 1967:154)

Om man lämnar en social miljö, vars verklighetskaraktär då hotas, kan man på olika sätt hålla den tidigare verkligheten aktuell, genom korrespondens eller genom att då och då återvända och föra en intensiv "konversation", kompensera kvantitet med kvalitet. Men:

the reality-generating potency of these techniques is greatly inferior to the face-to-face conversation they are designated to replicate. The longer these techniques are isolated from face-to-face conversation, the less likely they will be to retain the accent of reality.

(Berger & Luckmann 1967:155).

Varje social verklighet, varje identitet står således inför möjligheten av förändring. Idealtypiska exempel på sådana förändringar är den religiösa omvändelsen eller det som kallas "hjämtvätt". Totala förändringar, eller "alternations" i Berger och Luckmanns terminologi, är dock inte vanliga. De kräver en lång förberedelsestid då den tidigare verkligheten försvagas och en ny byggs upp. De förutsätter också att den nya plausibilitetsstrukturen, interaktionen med nya signifikanta andra, medvetet och noga upprätthålles, så att man inte kommer i kontakt med sitt "gamla liv" (Berger & Luckmann 1967:157). Det förutsättes med andra ord en ny socialisationsprocess eller re-socialisation, av samma emotionella karaktär som den första.

Det är viktigt att komma ihåg att identitetens stabilitet har att göra med samhällsstruktu-

ren och "the social distribution of knowledge". I traditionella samhällen, är identiteten som regel inget problem. Var och en vet vad en man eller kvinna är, vad som väntas av en far, hur en son skall bete sig. Och "yrkesrollerna" i sådana samhällen är välkända för alla.

I det moderna samhället är det inte så. Det finns på grund av den långtgående sociala differentieringen en distans mellan privatsfären och de institutionella delvärldarna, en skillnad mellan primär och sekundär socialisation som gör identiteten till ett problem. Det är inte längre självklart vad som menas med en man, eller vad som väntas av en son. Och allt fler människor letar efter "en identitet".

Trycket på plausibilitetsstrukturen är i det moderna samhället större, eller annorlunde uttryckt, plausibilitetsstrukturen i vår tid är inte lika stabil som tidigare och möjligheten av misslyckad socialisation eller oklar identitet är större i det moderna samhället med dess mångfald av sociala världar.

Invandrare och identiteter

Vad har då vårt teoretiska perspektiv att säga om invandrarnas situation? Å ena sidan ger teorin en förklaring till hur det är möjligt att bevara sin identitet i en främmande eller fiendlig omgivning, å andra sidan visar den varför identitet och kultur kan komma att förändras.

Invandraren i Väst- och Nordeuropas industriländer lever i en situation där han kommer att utupptäcka att det han hittills tagit för givet om verkligheten inte längre gäller på samma sätt. Han konfronteras med en annan kultur och erfarenhet av världen, som från hans synpunkt är främmande, men som de runt omkring honom fattar som naturlig och självklar. Hans "stock of knowledge" är inte längre en reservoar av färdiga tolkningsschemata som kan användas automatiskt, och inte heller har han tillgång till den nya kulturen. Schutz (1944:506) skriver:

the cultural pattern of the approached group is to the stranger not a shelter, but a field of adventure, not a matter of course but an instrument for disentangling problematic situations, but a problematic situation itself, and a hard one to master.

Inlärandet av ett nytt språk, vilket han i åtminstone någon utsträckning är tvungen till för att kunna klara sig i den nya vardagsverkligheten, innebär att invandraren kommer att kunna se sin egen kultur utifrån. Han kommer när han använder det främmande språket att identifiera sig med olika aspekter av sin nya verklighet (Schutz 1944:505), och därmed delvis bli en annan människa. Själva det faktum att han befunnit sig utomlands en tid betyder att hans ursprungskultur på något sätt relativiseras, blir mindre självklar. I Järtelius (1978) bok beskriver det jugoslaviska paret sin situation:

Vi pratar mycket mindre här så vi har svårt att snabbt anpassa oss till de jugoslaviska förhållandena när vi kommer dit. När det sitter tio personer i ett rum så pratar de i ett kör och vi kan inget annat göra än att bara sitta där. När de dansar som på nyårsaftonen t ex då alla dansar och sjunger, då kan vi inte längre dansa. (...) När vi var i Jugoslavien nu i julis var vi på en fest, alla sjöng (...) men vi var tysta. Vi är utlänningar både där och här! Man har förlorat vanan att prata, sjunga och dansa. Sen börjar man också tänka: "Varför pratar de så mycket?" Så mycket behöver man väl inte prata, de måste väl bli trötta någon gång. Man står nästan inte ut med det.
(Järtelius 1978:130-1)

Emellertid begränsas vanligen invandrarens kontakt med majoritetsbefolkningen i de flesta fall till arbetssituationen och andra formella sammanhang. Hans relationer med majoriteten blir därför av begränsad karaktär, en fråga om att skaffa sig nya färdigheter, ett nytt slags sekundär socialisation som inte behöver kräva något emotionellt engagemang. Den vuxne invandraren kan alltså spela sina roller utan att identifiera sig med majoriteten.

Han kan på olika sätt kompensera det faktum att han befinner sig utomlands. Han kan äta mat han är van vid, träffa vänner och landsmän, gå i kyrkan, delta i någon organisation.

Och han kan läsa tidningar från hemlandet eller lyssna på radioutsändningar på sitt eget språk. Han kan slutligen korrespondera med sina släktingar och träffa dem på sin årliga resa hem. På detta sätt kan invandraren utanför hemlandet skapa en "plausibilitetsstruktur" som kan stödja hans kulturella och personliga identitet. Detta underlättas också av det moderna samhällets struktur, av diskrepansen mellan de institutionella rollernas anonyma karaktär och privata sfären där människan förverkligar sig själv. Dvs invandrarnas verklighet utanför arbetet kan betraktas som en "finite province of meaning" och den är då i viss mån immun mot inflytandet utifrån.

Å andra sidan betyder det faktum att invandraren lever utomlands att vitala delar av hans plausibilitetsstruktur inte längre finns. Samspelet mellan individ, signifikanta andra, icke signifikanta andra och kulturelement har avbrutits. Den välkända bakgrund mot vilken dialogen med signifikanta andra ägde rum är borta. Det gäller hemlandets typiska institutioner, det karaktäristiska beteendet i vardagssituationer, landskap och färger, arkitektur, den ständiga språkliga bakgrunden, viktiga ljud och lukter, musiken och TV-programmen, atmosfären och livsstilen, helgdagar och fester. Och även om invandraren årligen träffar sina släktingar, är han avskuren från den direkta kontakten med dem.

Detta innebär att det kan bli något alltför medvetet i invandrarens strävan att återskapa hemlandets atmosfär, något som minskar dess självklara natur. Och det är alltför lätt att inse att man befinner sig i Tensta eller Rosengård och inte Niš eller Virovitica.

Även på annat sätt har invandrarens vardagsverklighet förändrats. Han har kanske för första gången lämnat storfamiljen, hans hustru kanske för första gången arbetar utanför hemmet. Dessa och liknande förändringar blir tillsammans med situationen ovan, att självklara roller som man – hustru, far – barn, inte längre är så självklara.

På så sätt uppkommer en invandrarkultur som är skild från ursprungskulturen, men ändå inte är detsamma som majoritetens kultur.

Barnets situation är i flera avseenden annorlunda. De har som regel mer kontakt med majoritetsbefolkningen. De går i skolan, lär sig språket bättre än sina föräldrar och agerar medlare mellan invandrarkulturen och majoriteten.

Det finns emellertid skillnader beträffande i vilken utsträckning barnen påverkas av det omgivande samhället. Avgörande är om de har socialiserats i ursprungskulturen, hunnit lära sig sitt modersmål, internaliserat den "generelle andre" och skapat en grundläggande personlighet.

De Tyska forskare i Duisburg (Schrader, Nikles & Griese 1979) har delat in invandrarbarnen i tre kategorier med hänsyn till hur långt de hunnit i socialisationsprocessen vid tiden för emigrationen: "skolbarnen" (6-14 år), "förskolebarnen" (1-5 år) samt "spädbarn" eller födda i värdlandet. Den första kategorin har avslutat den primära socialisationsprocessen och utvecklat en stabil "kulturell roll" ("Generalized other"), deras sociala interaktion äger till stor del rum i den minoritets-blandkultur som har uppstått. De kan sägas befinna sig i samma situation som sina föräldrar, med den skillnaden att de kanske kommer att bli tvåspråkiga. De kommer emellertid knappast att assimileras, utan identifierar sig som "utlänning" och vill resa hem.

De som är födda i värdlandet eller som kommit dit som småbarn, kommer att socialiseras i en tvåkulturell miljö, enligt de tyska forskarna. Den primära socialisationen utspelar sig i föräldrarnas/främlingarnas blandkultur, men relativt tidigt kommer barnen, eftersom de utgör en minoritet i förhållande till majoritetsbefolkningen, att interagera med inhemska barn. De lär sig det språk som talas i värdlandet, men har svårigheter med föräldrarnas språk. Och de kommer att identifiera sig som "nya tyskar etc", och se sin framtid i det som för deras föräldrar är ett främmande land.

Gruppen mellan dessa båda kategorier, "förskolebarnen", har kanske den svåraste situationen att kämpa med. De reste utomlands under ett viktigt skede av socialisationsprocessen, innan de hade utvecklat en stabil kulturell roll, och även om de är mer bundna till den

gamla kulturen än till den nya, har de inte utvecklat en så stabil identitet som sina äldre bröder och systrar. Detta är de barn som verkligen lever mellan två kulturer, utan att känna full trygghet i någondera. Forskarna i Duisburg menar att de kommer att utveckla en bikulturell identitet, men som "främlingar", och att det förmodligen är lättare för dem att assimilera sig i ursprungskulturen än i den nya²⁾.

Även om de distinktioner som Duisburggruppen gör ter sig rimliga, finns det några anmärkningar man kan komma med.

För det första torde det spela en viss roll om barnet inte endast har identifierat sig med sitt samhälles kulturella roll, utan av betydelse är också om han lärt sig läsa och skriva och kanske skaffat sig andra kunskaper och värderingar som hör ihop med den sekundära socialisationen.

En riktning bland forskarna hävdar ju att det finns en tröskelnivå, att ett visst stadium av modersmålsinläring bör ha uppnåtts innan man kan lära sig majoritetens språk utan problem (Skutnabb-Kangas & Toukoma 1976, Cummins 1979). Och Christian (1976) har pekat på att minoritetsbarnens självbild blir problematisk om det finns en skillnad mellan signifikanta andra och den "generella andre" som följer skillnaden talat språk (modersmålet) och skriftspråk (majoritetens språk).

När det sedan gäller småbarnen, huruvida de skall identifiera sig med majoritetens eller minoritetens kultur, måste det bli en empirisk fråga. Det finns skäl som talar för att deras situation kan vara ungefär densamma som för "förskolebarnen". Allt beror på i vilken utsträckning de har tillgång till en levande kultur i minoritetsgruppen.

I vår egen terminologi skulle detta betyda att de äldre barnen, som själva invandrat, troligtvis kommer att välja "cool alternation", dvs de kommer att lära in en rollrepertoar, men använda rolldistans som ett medel att avskärma sig från majoritetskulturen.

Den andra gruppen befinner sig i den belägenheten att de måste göra något åt de oförenliga kulturer de möter. Antingen undvika kontakter med majoriteten och bygga upp en plausibilitetsstruktur som "kognitiv minoritet" (Berger 1971), eller gå igenom en genuin "omvändelse" (alternation). Om de inte kommer att leva med en splittrad identitet. Detta är förövertigt de klassiska reaktionerna hos invandrabarn, enligt Child's (1943) berömda undersökning av italienska ungdomar i New York, där han fann att man antingen höll fast vid föräldrakulturen, eller till varje pris försökte gå upp i majoritetskulturen, eller blev apatisk.

Berger och Luckmann nämnde emellertid i sin diskussion om "problematisering" ännu ett alternativ, vad de kallade "individualism", där individen deltar i två kulturer och skapar en identitet baserad på kulturmönster från båda.

Även om det varit vanligt i invandrarforskningen att betrakta andra generationens assimilation som en regel, finns det forskare som hävdar motsatsen (Bottomley 1976, Baskauskas 1977, Bredimas-Assimopoulos 1975, Zavaloni 1972, Richmond 1974). Bottomley (1976) har liksom vi Bergers och Luckmanns teorier som utgångspunkt, och menar att det via signifikanta andra är möjligt att skapa en bikulturell identitet utan konflikter och inre splittring.

Det är en slutsats som också Lambert kommit fram till i sina studier av språk och identitet (Gardner & Lambert 1972:137-8). Vid sidan av de tre kategorier Child (1943) talar om, finns en fjärde, de som lyckas bli i verklig mening tvåspråkiga och som känner lika stor samhörighet med båda kulturerna.

Problemet är således om invandrarna förmår upprätthålla en stabil plausibilitetsstruktur. En viktig faktor härvidlag är det som kallas "institutional completeness" (Breton 1964), dvs etniska minoriteter skiljer sig åt beträffande i vilken utsträckning de har utvecklat egna etniska institutioner, som organisationer, kyrkor, skolor, massmedia osv. Man har funnit att de med en hög grad av "institutional completeness" också har en mer stabil etnisk identitet (Driedger 1976). Det viktiga i sammanhanget är institutionernas förmåga att skapa informella strukturer. Runt kyrkor och skolor utbildas en naturlig social interaktion som bidrar till att stärka gruppens plausibilitetsstruktur.

En betydelsefull faktor när det gällde "institutional completeness" var också gruppens koncentration och segregation från majoritetsbefolkningen (Driedger & Church 1974).

Det är alltså viktigt att barnen under den primära socialisationsprocessen vistas i en omgivning som domineras av landsmän, samt att de under den sekundära socialisationen får tillräckliga möjligheter att i olika sammanhang, och i olika former, möta sin ursprungskultur. På så sätt kan diskrepensen mellan primär och sekundär socialisation mildras, vilket ökar möjligheterna att bevara den etniska identiteten, eller utbilda en sann bikulturell identitet.

Det måste därför finnas ett samspel mellan formella institutioner och informell interaktion. Individerna behöver stöd från institutionerna, men utan den sociala interaktionen i vardagslivet kommer han knappast att utbilda en etnisk identitet eller bevara sin kultur.

I detta ligger ett stort problem. Det har ofta påpekats att invandrarnas kultur vanligen är en "folkkultur" (Fishman & Nahirny 1965, Gans 1979) medan de etniska institutionerna strävar efter att bevara sin kulturs "stora tradition". Fishman och andra (1966) har betonat hur denna konflikt spelat en avgörande roll för vad som händer invandrarna.

Även om situationen har ändrats sedan 1910 eller 1930, så är problemet i princip detsamma. Även i dag kommer en majoritet av invandrarna från de agrara områdena i södra Europa, där de har levat i vad som fortfarande i hög grad är en traditionell kultur. Som regel har de få kontakter med formella sociala institutioner, vare sig dessa är kulturella, politiska eller kanske t o m religiösa. Det som utgör kärnan i deras kultur är bondesamhällets traditionella beteendemönster och värderingar, inte den kultur som tar sig uttryck i operahus eller ett lands klassiska litteratur. Och ofta skiljer sig deras modernmål från det egna språkets standardvariant.

Det som hände i USA, och i dag förmodligen i stor utsträckning händer i Europa, är att modersmållärarna strävar efter att, med entusiasm och stor idealitet, förmedla sin kulturs litteraturspråk, detta för att bevara den nationella kulturen. Man försöker få barnen att tala "korrekt". Resultatet blir att det språk som talas i hemmet nedvärderas, och att den enda miljö där barnen verkligen använder sitt språk blir skolan. Kampen mellan fyra språkvarianter (standard – vernacular/modersmål och standard – vernacular/majoritetsspråk) leder i allmänhet till att det talade modersmålet drar det kortaste strået (Fishman 1966). På så vis förlorar den andra generationen sin "etniska identitet", dvs den folkkultur som gjorde deras föräldrar till medlemmar i en levande kultur manifesterad i vardagen. Vad som finns kvar, vid sidan av utvalda kulturelement, är medvetenheten om att man har sina rötter i en annan kultur. En känsla av samhörighet eller lojalitet som inte inkräktar på individens sätt att leva och tänka i övrigt. Det som fått namnet "symbolisk etnicitet" (Fishman & Nahirny 1965, Gans 1979).

Detta understryker att "etnisk identitet" kan förstås på olika sätt. Å ena sidan som summan av beteenden och värderingar, dvs kultur. Å andra sidan som en medveten attityd av lojalitet, känsla av samhörighet med en nation.

Vill man bevara den kulturella identiteten krävs således att invandrabarnen socialiseras i en hemmiljö där ursprungskulturen dominerar, samt att de har möjlighet att leva i en etnisk miljö och delta i de etniska institutionernas liv.

Frågan är om det i Sverige finns förutsättningar för detta. Är för det första den svenska invandrapolitiken sådan att den gynnar uppkomsten och bevarandet av etniska kulturer, och finns det för det andra med tanke på invandrarnas antal och koncentration möjligheter att skapa naturliga etniska miljöer?

Sverige och invandrarnas identitet

Det svenska samhället berömmar sig gärna av att i motsats till länder som Tyskland, Frankrike eller Storbritannien, ha skapat en helt ny invandrapolitik, och trots brister anser man sig ändå ha markerat en god vilja och tagit de första stegen mot förverkligandet av denna politik. I Sverige stöder sålunde samhället massmedia på åtminstone de största invandarspråken. Man ger bidrag till föreningar, religiösa samfund och ungdomsverksamhet. Och i den svenska skolan

har man infört hemspråksundervisning på ett mycket stort antal skilda tungomål.

Samtidigt står det klart att man i Sverige inte vill ha enspråkiga skolor, eller bostadssegregation och att man när det gäller invandrarnas kultur sätter vissa bestämda gränser för vad som kan tolereras.

Den svenska invandrarpolitiken är med andra ord svensk. Den bygger på den svenska kulturtraditionen och är anpassad till de grundläggande dragen i vårt samhälle. Det är svenskar som bedömer både i vilken grad det är rimligt att invandrarna skall bevara sin kultur, vilka kulturyttringar som är värda att bevara och på vilket sätt det i så fall skall ske.

Den motsättning mellan finkultur och folkkultur som Fishman diskuterar är sas redan från början inbyggd i det svenska systemet. Det har uppkommit ett skikt av experter bland både svenskar och invandrare som lever fjärran från de vanliga invandrarnas tillvaro. I vissa fall är det snarare invandrarnas hemländer, deras officiellt godkända organisationer och betrodda tjänstmän som stöds – inte invandrarna själva.

Utan tvivel beror detta i stor utsträckning på det svenska samhällets centralistiska struktur, och på dess karaktär av välfärdssamhälle. Både den byråkratiska organisationen och invandrarpolitikens mentalhygieniska bevekelsegrunder har att göra med detta.

Invandrarna måste hjälpas. Att man skulle se den egna kulturen som ett värde i sig, (även om detta vore "skadligt" i psykologisk mening) är svårare för oss att acceptera.

Antag då att vi i Sverige hade ett annat kulturklimat och ett samhällssystem som medgav att etniska minoriteter bildade organisationer och skapade institutioner av egen kraft. Vilka vore då möjligheterna att bevara en etnisk kultur i vårt land? I själva verket tyder invandrargruppernas sammansättning och koncentration i det svenska samhället på att det skulle vara förenat med stora svårigheter.

Vi kan för att konkretisera problemet se på den jugoslaviska gruppen, den andra i storleksordning bland invandrarna i Sverige.

Det finns i dag ca 6000 jugoslaviska barn i den svenska grundskolan. Definierar vi som jugoslaviska alla barn som har åtminstone en jugoslavisk förälder finns det enligt EIFO ytterligare 3000 och allt som allt ungefär 19000 "jugoslaviska" barn mellan 0-17 år.³⁾ Av dessa barn är 76% födda i Sverige, och även de som är Jugoslavienfödda har under större delen av sitt liv växt upp i en svensk omgivning. Eftersom invandringen har avstannat innebär det att en minoritet av de jugoslaviska barnen har socialiserats i en ren jugoslavisk omgivning.

Merparten av jugoslaverna lever i storstadsområdena i södra, västra och mellersta Sverige. Enbart i Göteborg, Malmö och Stockholm bor en tredjedel av barnen i EIFO-statistiken. Omkring 50 % lever i de sju städer som har största antalet jugoslaviska barn.

Vad betyder detta i praktiken? Vi kan se på antalet barn som förra läsåret skulle ha gått i årskurs nio. I Malmö fanns det 132, i Göteborg 87, Stockholm 36, Helsingborg 36, Jönköping 32 och Halmstad 28. Å andra sidan lever över 40% av barnen på orter med färre än 10 jugoslaviska elever i årskurs nio. Dvs många jugoslaviska barn lever i en miljö där det finns mycket få jämnåriga jugoslaver, vilket måste få konsekvenser för utvecklandet av en "plausibilitetsstruktur".

De möjliga medaktörerna i den sociala interaktion som skall bidra till språkutveckling och stärkandet av etnisk identitet är i själva verket lägre än vad siffrorna antyder, eftersom en tredjedel av barnen talar andra språk än serbokroatiska som modersmål.

Ett exempel på omgivningens betydelse för att upprätthålla ett språk (och därmed en kulturell identitet) illustreras av resultaten från en lingvistisk pilotstudie bland serbokroatisktalande barn (Stankovski 1979). Man fann att de äldre barnen, som var födda i Jugoslavien och kommit till Sverige i sju-åtta års åldern hade bevarat sitt modersmål. Dvs de talade den dialekt som förekom i föräldrarhemmet. De yngre barnen däremot, som var födda i Sverige talade ett stort antal inbördes olika varianter som baserade sig på svenska och föräldrarnas folkspråk. Det fanns på denna ort (med 200-300 jugoslaviska barn) ingen för alla gemensam språklig norm som kunde skapa en enhetlig serbokroatiska, dvs det fanns inte tillräckligt med jugo-

slaver för att ge språket stadga. Vill man vara drastisk kan man säga att undersökningen visade hur hemspråksundervisningen i sin nuvarande form inte var tillräcklig för att ge de sverigefödda barnen en godtagbar språkbehärskning, medan de som socialiserats i hemlandet förmodligen skulle bevarat sitt språk utan hemspråksundervisning.

Skulle dessa resultat vara representativa betyder det att hälften av de jugoslaviska barnen i Sverige som bor på orter med mindre koncentration av jugoslaver, har samma eller lägre färdighetsnivå.

En annan slutsats är att det om ett antal år kommer att vara ännu svårare att bevara språket eftersom andelen sverigefödda jugoslaviska barn hela tiden ökar.

Det allvarliga är att även om man hade en politik som innebar enspråkiga klasser skulle underlaget vara för litet just i de kommuner där det finns få jugoslaver och där barnen bäst skulle behöva en sådan undervisning, eftersom det i övrigt finns få jugoslaviska institutioner och tillfällen till ett naturligt jugoslaviskt liv.

Mot denna bakgrund kan man fråga sig om man i Sverige varit medveten om vilka de reella problemen är och vilka förpliktelser man tagit på sig genom den nya invandrapolitikens deklamationer. Är det överhuvudtaget möjligt att bevara en minoritetskultur i Sverige om man inte är lika många som den finska gruppen eller lever under sektliknande förhållanden som ortodoxa judar eller muslimer?

Noter

- 1) En del av innehållet i denna artikel kommer att ingå i ett större arbete: "Mellan två kulturer. Utgångspunkter för ett forskningsprojekt" som utkommer 1981, VT, sociologiska institutionen i Uppsala. Det ingår också i "Between Two Cultures" – A Study of Attitudes and Behaviour of Yugoslav Youth in Sweden, framtagd vid "Symposium on the Position of the Second Generation of Yugoslav Immigrants in Sweden, Split 30th Oct - 1st Nov 1979.
- 2) Schrader et al. har en något annorlunda terminologi än vår. I anslutning till Claessen talar man om tre perioder i socialisationsprocessen: *Sozialisierung, Enkulturation, Sekundäre soziale Fixierung*. De två första begreppen täcker den primära socialisationsprocessen, som anses avslutad när individen identifierat sig med sin gruppskulturs *Kulturelle Rolle*, det som hos Mead och Berger & Luckmann kallas "the generalized other". Under Sekundäre soziale Fixierung övertar individen sin soziale Rolle, dvs går igenom den sekundära socialisationsprocessen.
- 3) Ang. EIFO-statistiken om "jugoslaviska" barn: dessa data togs fram 1979 av EIFO (Expertgruppen för invandringsforskning, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm).

Bibliografi

- Bauskauskas, L. 1977: Multiple Identities: Adjusted Lithuanian Refugees in Los Angeles. *Urban Anthropology* 6, pp. 141-154.
- Berger, P.L. 1966: Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge. *European Journal of Sociology* 7, pp. 105-115.
- : 1969: The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion. New York.
- : 1971: A Rumour of Angels. Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural. Harmondsworth.
- Berger, P. L. & Kellner H. 1964: Marriage and the Construction of Reality. *Diogenes* Nr. 46, pp. 1-24.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. 1967: The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York.
- Bottomley, G. 1976: Ethnicity and Identity Among Greek Australians. *Australian and New Zealand Journal of Sociology* 12, pp. 118-125.
- Bredimas-Assimopoulos, N. 1975: Integration civique sans acculturation: les Grecs a Montreal. *Sociologie et Societes* 7, pp. 129-142.
- Breton, R. 1964: Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigrants. *The American Journal of Sociology* 70, pp. 193-205.
- Child, I. L. 1943: Italian or American? The Second Generation in Conflict. New Haven.
- Christian, C. C. Jr 1976: Social and Psychological Implications of Bilingual Literacy. i: A. Simoes Jr (ed): The Bilingual Child. Research and Analysis of Existing Educational Themes. New York, pp. 17-40.
- Cummins, J. 1979: Linguistic Interdependence and the Educational Development of Bilingual Children. *Review of Educational Research* 49, pp. 222-251.
- Driedger, L. 1976: Ethnic Self-Identity: A Comparison of Ingroup Evaluations. *Sociometry* 39, pp. 131-141.
- Driedger, L. & Church, G. 1974: Residential segregation and Institutional Completeness. A Comparison of Ethnic Minorities. *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 11, pp. 30-52.
- Fishman, J. A. 1966: Language Loyalty in the United States. The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups. The Hague.
- Gans, H. J. 1979: Symbolic Ethnicity: the Future of Ethnic Groups and Cultures. *Ethnic and Racial Studies* 2, pp. 1-20.
- Gardner, R.C. & Lambert, W. E. 1972: Attitudes and Motivation in Second-Language Learning. Rowley.
- Järtelius, A. & M. 1978: Så blev mitt liv i Sverige. Stockholm.
- Luckmann, Th. 1978: Philosophy, Social Sciences, and Everyday Life. i: Luckmann, T. (ed): Phenomenology and Sociology. Selected Readings. Harmondsworth.
- Mead, G. H. 1970: Mind, Self, and Society. Chicago-London.
- Nahirny, V. C. & Fishman, J. A. 1965: American Immigrant Groups: Ethnic Identity and The Problem of Generations. *The Sociological Review* 13, pp. 311-326.
- Richmond, A. H. 1974: Language, Ethnicity and the Problem of Identity in a Canadian Metropolis. *Ethnicity* 1, pp. 175-206.
- Schrader, A., Nikles, B. W. & Griese, H. M. 1979: Die Zweite Generation. Sozialisation und Akkulturation ausländischer Kinder in der Bundesrepublik. Königstein.
- Schutz, A. 1944: The Stranger: An Essay in Social Psychology. *The American Journal of Sociology* XLIX, pp. 499-507.
- : 1967: The Problem of Social Reality. Collected Papers 1. The Hague.
- : 1972: The Phenomenology of the Social World. London.
- Schutz, A. & Luckmann, T. 1974: The Structures of the Life-World. London.
- Skutnabb-Kangas, T. & Toukoma, P. 1976: Teaching migrant children's Mother Tongue and Learning the Language of the Hostcountry in the Context of the Socio-Cultural Situation of the Migrant Family. Helsinki.
- Stankovski, M. 1979: Hemspråksutvecklingen hos serbokroatisk/kroatiskserbisktalande barn i Sverige. En pilotstudie. Slaviska institutionen. Lund
- Zavalloni, M. 1972: Social Identity: Perspectives and Prospects. *Social Science Information* 12, No 3, pp. 65-91.

nord nytt

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

nr. 11 september 1981

TEMA: Etnisk identitet
red. av Ingvar Svanberg

udgivet af NEFA-Norden

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Indhold

Etnisk gemenskap	5	
<i>av Kerstin Eidlitz Kuoljok</i>		
Den mest framträdande teoretikern inom den etniska forskningen i Sovjetunionen är etnografen J.V. Bromlej. Författarinnan ger här en utförlig presentation av Bromlejs etniska begrepp.		
National minorities: ethnic and class consciousness	10	
<i>av Julia P Petrova-Averkieva</i>		
Framväxten av nationella självständighetsrörelser bland förtryckta folk har lett till en skärpning av de mellanfolkliga relationerna i Västvärlden. Särskilt spänd blir sådana rörelser när de förenas med klasskamp.		
Samerna		
Identitet och identitetskriterier	17	
<i>av Israel Ruong</i>		
Författaren redogör för olika interna och externa identitetskriterier förr och nu för samefolket. I artikeln diskuteras också forskningen om samerna och dess betydelse för samerna.		
Etniskt möte i Virsbo		
Om finnar och finlandssvenskar i Sverige	33	
<i>av Anne Rosengren</i>		
Vid Nordiska Museet arbetar man sedan några år med ett projekt om den finländska invandringen till Sverige. Författarinnan skildrar här en grupp finnar och finlandssvenskars bakgrund och levnadssätt i den västmanländska bruksorten Virsbo.		
Identitet och kultur – det kunskaps sociologiska perspektivet	43	
<i>av Kjell Magnusson</i>		
Författaren redogör här för det kunskaps sociologiska perspektiv som utarbetats av Peter Berger och Thomas Luckmann och dess tillämpbarhet på invandrarbarnens identitetsproblematik.		
Kazakiska arbetare i Sverige		
Etnografiska anteckningar om en liten invandrargrupp och dess bakgrund	55	
<i>av Inguar Svanberg</i>		
Kazakerna tillhör olika flyktinggrupper från Öst-Turkistan i Kina som under 1950-talet bosatte sig i Turkiet. Under 1960-talet började de att utvandra till Västeuropas industriländer. Författaren ger här deras bakgrund.		
Rusinerna i Jugoslavien	67	
<i>av Sven Gustavsson</i>		
En av de mindre kända folkgrupperna i det mångnationella Jugoslavien är rusinerna. Författaren redogör för deras situation och framtida möjligheter.		
Språklig identitet – ett exempel ur folktraditionen	77	
<i>av Anne Gustafsson</i>		
Relationer mellan etniska och språkliga grupper brukar präglas av etnocentriska fördomar. Författarinnan skildrar här med exempel från finlandssvenskt område hur en annan grupps språk och språkbruk kan uppfattas i den muntliga traditionen.		
Abstracts	82	
Medarbetarna	83	
Recensioner	85	
Folklore and Nationalism in modern Finland	85	
<i>av William A. Wilson</i>		
Kwanim Pa. The Making of the Uduk People	86	
<i>av Wendy James</i>		
Eventyret og tradisjonsbærerne	87	
<i>av Bjarne Hodne</i>		
Suomen kansankulttuuri	88	
<i>av Ilmar Talve</i>		
Erindringer fra mit liv	89	
<i>av Jens Frederiksen Svinth</i>		
Kvindelige industriarbejderes dag- ligliv	90	
<i>av Jette Fog</i>		
Die Schwiegermutter	91	
<i>av Helga Stein</i>		
Bröllopsgåvan	91	
<i>av Gunilla Kjellman</i>		
Hejarn borrar, släggan slår!	92	
<i>av Mats Rehnberg</i>		
Jord i Jemtland	94	
<i>av Helge Salvesen</i>		
Chance and Change	96	
<i>red. av Sune Åkerman, Hans Chr. Johansen og David Gaunt</i>		